

УДК 343.13

ЩОДО ПИТАННЯ СТРУКТУРИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ НОРМ

Скоромний Д.А., аспірант

відділу дослідження проблем кримінального процесу та судоустрою
*Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В.В. Сташиса Національної академії правових наук України*

Статтю присвячено дослідженню структури норм права. Автор виділяє найбільш характерні риси структури норм права, формулює її визначення та пропонує дефініцію структури кримінальних процесуальних норм.

Ключові слова: ознаки, структура, кримінальні процесуальні норми.

Статья посвящена исследованию структуры норм права. Автор выделяет наиболее характерные черты структуры норм права, формулирует ее определения и предлагает дефиницию структуры уголовных процессуальных норм.

Ключевые слова: признаки, структура, уголовные процессуальные нормы.

Skoromnyi D.A. TO THE QUESTIONS OF CRIMINAL PROCEDURAL NORMS STRUCTURE

The article studies the structure of law rules. The author highlights the most characteristic features of the law rules structure, formulates its definition and proposes a definition of the criminal procedural norms structure.

Key words: features, structure, criminal procedural rules.

Постановка проблеми. Визначальною рисою кримінальної процесуальної діяльності є досить детальна регламентація її нормами кримінального процесуального права. У зв'язку з цим у теорії і практиці кримінального судочинства щоразу більше уваги приділяється розробленню різних аспектів норм права, одним із яких є дослідження їх структури.

Основу структурного аналізу юридичних норм закладено в першій половині ХХ ст. англійським правознавцем Г. Блекстоном [1, с. 169]. Проте варто наголосити на тому, що проблема структури норми права не є новою й для вітчизняної правової науки. Зокрема, у 1940 р. С.О. Голунським та М.С. Строговичем обґрунтовано концепцію тричленної структури норми права [2, с. 251]. Із того часу питання структури норм права було предметом багатьох наукових досліджень як у радянський період, так і на теперішній час. Попри це, як у загальній теорії права, так і в усіх без винятку галузевих правових науках і досі немає єдиного підходу до розуміння структури норм права, що свідчить про дискусійність і суперечливість поглядів науковців із цього приводу.

Мовлячи про теоретичний аспект дослідження, варто звернути увагу на те, що структурний підхід до аналізу правових явищ і процесів має вагомий значення. Структурна упорядкованість чинного законодавства дає змогу забезпечити його цілісність, внутрішню й зовнішню узгодженість, логічну послідовність зв'язків між його частинами та гармонійний розвиток. Крім того, вивчення структури норми права допомагає нам краще зрозуміти шляхи формулювання в нормі державної волі, зв'язки її будови, що породжують регулятивний ефект, засоби впливу на поведінку суб'єктів правовідносин тощо.

Як абсолютну справедливо звернула увагу Л.І. Заморська, питання про структуру норм права не є схоластичним. Його вирішення має безпосередньо практичне значення. Учення про структуру норми права озброює

юристів знаннями, що допомагають зробити правильний аналіз і тлумачення норм у процесі їх застосування [3, с. 19].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика структури норм права була предметом багатьох наукових досліджень. Серед науковців, які їх здійснювали, варто назвати таких як А.В. Краснов, А.І. Ілалутдінов, А.С. Піголкін, В.В. Сухонос, В.К. Бабаєв, В.М. Карташов, Е.Г. Винограй, Л.І. Заморська, М.В. Воронін, М.С. Строгович, О.Ф. Скакун, П.М. Рабінович, С.О. Голунський, С.С. Алексєєв, Ф.П. Тарасенко та багато інших.

Постановка завдання. Мета статті полягає в тому, щоб з'ясувати поняття структури норм права, виокремити її найістотніші ознаки і сформулювати дефініцію, а також дати визначення структури кримінальних процесуальних норм.

Виклад основного матеріалу дослідження. Тема структури норм права є досить поширеною в юридичній науці. Фахівці з права розглядають структуру з різного ракурсу, виокремлюючи серед її видів логічну, юридичну, соціологічну, стохастичну тощо. Більше того, Д.А. Керімов звертає увагу на те, що в численних сплетіннях явищ правової дійсності виявляється багато різноманітних структур, серед яких можна виділити об'єктивні й суб'єктивні, загальні й окремі (локальні), складні і прості, відносно стійкі й мінливі, динамічні і статичні тощо [2, с. 199]. Усе це говорить нам про складність і неоднозначність такого поняття, як «структура норм права». І для його кращого розуміння спершу варто з'ясувати, що ж являє собою структура.

Отже, термін «структура» з етимологічного погляду являє собою взаємні відношення елементів, які становлять цілість; взаєморозміщення та взаємозв'язок складових частин цілого; будову [4, с. 457; 5, с. 1405]. Однак, ураховуючи те, що структура передусім є категорією філософії, дослідження було б

неповним, якби ми не звернулись до неї за допомогою.

Так, з погляду філософії, структура (лат. *structura* – будова, розміщення, порядок) – це спосіб закономірного зв'язку між складниками предметів і явищ природи та суспільства, мислення й пізнання, сукупність істотних зв'язків між виділеними частинами цілого, що забезпечує його єдність; внутрішня будова чого-небудь [6, с. 611]. Проте варто звернути увагу на те, що в літературі панує дwoяке розуміння структури. Зокрема, в холістичному розумінні структура прирівнюється до системи, котра, у свою чергу, розуміється як елементи плюс зв'язки між елементами.

Друге визначення розрізняє поняття структури й системи. Структура при цьому розуміється як внутрішня організація та впорядкованість об'єкта або як мережа відносин, що зв'язує елементи системи. Система в такому випадку є як сукупністю елементів, так і мережею відносин між елементами [7, с. 870].

Власне схожа ситуація має місце й під час розгляду питання структури фахівцями з права. Більшість дослідників-правознавців визначають структуру норм права саме як побудову складових її елементів, що певним чином взаємопов'язані та перебувають у взаємодії.

Проте у фаховій науковій літературі обґрунтовується й інша точка зору на згадану проблему. Зокрема, В.М. Протасов висловлює думку, згідно з якою, поняття «структура» здатне характеризувати лише одну сторону внутрішньої організації юридичної норми. Адже «структура» як категорія системного підходу відображає доцільні зв'язки між елементами всередині системи. Однак поряд зі структурою в будь-якій системі є й інша сторона – склад. Тобто сукупність необхідних і достатніх елементів, що структура якраз і пов'язує. Звідси науковець розрізняє структуру (зв'язки) і склад (елементи) системи, але при цьому вказує, що разом їх можна назвати будовою системи [8, с. 5].

Зв'язок відіграє визначальну роль і в інших тлумаченнях структури. Наприклад, М.І. Личук стверджує, що між елементами системи встановлюються певні відношення і зв'язки, що й становлять її структуру [9, с. 92]. Схоже визначення дає В.І. Сви́дєрський. Він рекомендує під структурою розуміти «принцип, спосіб, закон зв'язку елементів цілого, систему відносин елементів у рамках такого цілого» [10, с. 18].

Інші науковці звертають увагу на необхідність формулювання дефініції структури саме через сукупність елементів, порядку їх побудови (розташування) та внутрішні зв'язки. Зокрема, А.В. Краснов та А.І. Ілалутдінов визначають структуру норми права як логічну побудову норми, яка ґрунтується на внутрішньому порядку та взаємозв'язку елементів, у концентрованому вигляді виражають механізм впливу на поведінку суб'єктів через їхню свідомість і волю [11, с. 44].

Отже, після ґрунтовного дослідження підходів до розуміння структури як один із кроків на шляху до визначення поняття «структура норм права» варто з'ясувати, які ж харак-

терні риси йому властиві. Так, серед ознак структури норм права доцільно виокремити такі:

1. Структура норм права є їх **внутрішньою будовою**. Це пояснюється тим, що основною ознакою структури є її вираження як внутрішньої форми (будови) певного об'єкта. Як справедливо стверджує із цього приводу Д.А. Керімов, цілісне правове утворення має як зовнішню, так і внутрішню форму. Зовнішня форма – це прояв на зовні цілісного правового утворення. Внутрішня форма – це структура, спосіб організації, певна впорядкованість частин такого цілого («форма як результат рефлексії всередину себе»). Іншими словами, якщо зовнішня форма є образ, зовнішній вигляд правової конструкції (або організму), то внутрішня форма – його каркас (або скелет).

У силу цього структура, по-перше, не може самостійно існувати поза межами згаданого об'єкта, зміст якого нею певним чином цементається, організується, впорядковується; по-друге, характер її будови та змін безпосередньо залежить від природи й розвитку такого об'єкта [2, с. 188–189].

З огляду на це, можна вести мову про структуру норм права як про їх внутрішню будову, певну впорядкованість частин. Це означає, що згадувана структура існує лише в межах норм права, а всі процеси змін, що відбуваються всередині таких норм, так чи інакше впливають на саму структуру.

2. Структура норм права являє **собою результат відображення в нормі певних суспільних відносин**. Така ситуація зумовлюється тим, що норми права перебувають не в ізоляції, а в стійкому зв'язку із суспільними відносинами. І як юридична норма впливає на суспільні відносини шляхом їх регулювання, так і суспільні відносини, у свою чергу, залишають відбиток на нормах права, визначаючи їх структуру.

Так, Л.І. Заморська звертає увагу на те, що фактичні суспільні відносини, які підлягають правовому оформленню, об'єктивно потребують логічної відповідності структури правової норми своїй внутрішній структурі. Вони досить «жорстко» визначають характер зв'язку й кількість структурних елементів норми. Детермінуючий вплив на структуру юридичної норми здійснюють тип, рід, вид, сторона суспільних відносин. Умовно можна вважати, що та чи інша правова норма складається з такої кількості логічних структурних елементів, якої потребують суспільні відносини, що нею врегульовуються [3, с. 19–20].

Отже, можна вести мову про вплив суспільних відносин на формування структури норми права. Такий вплив є двостороннім і відображає певний рівень розвитку правової системи суспільства.

3. Поняття «структура норм права» розкривається через **сукупність складових одиниць і внутрішні зв'язки між ними**. Для кращого розуміння варто розглянути складники та структурні зв'язки окремо один від одного.

Так, почнемо зі **складників структури**. У науковій літературі під час формулювання

дефініції структури фахівці з права для позначення структурних одиниць найчастіше використовують слова «елемент»¹ і «частина»². Але чи є вказані категорії тотожними? І якщо відповідь на це питання – ні, тоді в чому ж різниця? Із цього приводу Д.А. Керімов зазначає, що якби категорії частини й елемента збігалися, то не було б сенсу хоча б одну з них уводити в науковий обіг [2, с. 195]. Саме тому необхідно розібратись у цьому питанні.

У філософських колах існує багато підходів до розмежування категорій елемента й частини³. Щоб зрозуміти цю відмінність, варто проаналізувати сутність указаних категорій. Отже, *елемент, так само як і частина, має сенс лише як компонент певної структури*. Їх самостійне існування дає підстави говорити про них як про ціле, що позбавлене при цьому специфічних властивостей, характерних для компонента цілого. Звичайно, варто погодитись із твердженням Д.А. Керімова, що з універсальних позицій будь-яке відносно самостійне явище є частиною певного цілого, яке, у свою чергу, є частиною ще більш об'ємного цілого, тощо [2, с. 195]. Проте специфіка вказаних категорій у тому й полягає, що вони є такими компонентами цілого, поза яким ця специфіка зникає. У контексті норм права й елементи, і частини норм структурно укладені в одне ціле (норму), кожен із таких компонентів як окремо, так і всі разом беруть участь у регулюванні відповідних суспільних відносин. Самі ж по собі вказані категорії не здатні забезпечити повноцінний регулятивний вплив.

Далі варто сказати, що як елементи, так і частини є необхідними атрибутами структури. Роль, яку відіграє та чи інша категорія в структурі норм права, є визначальною. Саме таке залучення частини чи елемента до функціонування норми дає змогу говорити про них як про атрибут структури. У протилежному випадку вони б перетворились на механічну приставку або доповнення до цієї структури, адже без компонентів немає структури, а без структури немає компонентів.

І, нарешті, варто вести мову про неможливість розмежування елементів і частин за їх зв'язками між собою та цілим. Як уже зазначалося, елементи існують лише як елементи

структури, подібно частинам, які мають сенс тільки як частини цілого. Елементи знаходять якісну особливість не самі по собі, а за наявності певних зв'язків між собою і структурою загалом, точно так само як і специфіка частин визначається не тільки ними самими, а й зв'язками їх між собою та цілим. І якщо розглянути будь-яку норму права в контексті її складників, виявиться, що вона обов'язково складається з тих елементів, або частин, зв'язок між якими характеризує її специфічно необхідну структуру й цілісність, що, у свою чергу, впливають як на самі елементи і частини, так і на їх зв'язок між собою [2, с. 196–197]. Саме тому можна говорити про наявність зв'язків і між елементами структури та між її частинами.

Так у чому ж тоді полягає відмінність згадуваних категорій? Розмірковуючи із цього приводу, Д.А. Керімов говорить: «Якщо ціле є категорією насамперед субстанціонального, змістового порядку, то, природно, і частини цілого суть субстанціональні, змістові його компоненти. Якщо далі структура є ні що інше, як внутрішня форма цілого, то звідси і її елементи є моментами, зв'язками, «блоками» організаційного устрою цього цілого».

Таке розмежування категорій частини й елемента науковець назвав розсудливим. А в житті згадувані категорії зливаються, подвоюючись лише під час їх понятійного аналізу. Отже, елемент – це та ж частина цілого, що розглядається з погляду її зв'язку як із самим цілим, так і з іншими частинами такого цілого. Саме тому елемент, будучи частиною певного цілого, разом із тим лише до неї не зводиться, оскільки являє собою не «чисту», ізольовану частину, а розглядається в комплексі її зв'язків з іншими частинами цілого та із самим цілим. Звідси елемент можна характеризувати як своєрідний «блок», що зв'язує одну з частин цілого з іншими його частинами, так само як і із самим цілим. Система елементів цілого й утворює структурний зв'язок компонентів такого цілого, без якої ціле розпалося би на частини та перестало існувати як ціле [2, с. 197–198].

Отже, можна вести мову про елемент, як про характерну рису частини, що проявляє себе через перетворення різних частин структури в єдине ціле. Такий вплив може

¹ Як зазначає Н.П. Харченко, структура норми права – це сукупність чітко визначених елементів, що в процесі взаємодії в межах єдності наявних між ними зв'язків забезпечують функціональну самостійність норми права [12, с. 135]; як стверджує О.В. Дьомін, структуру податково-правової норми можна представити як стійку сукупність складових її елементів, що певним чином взаємопов'язані та взаємодіють [13, с. 88]; на думку М.І. Козюбра, структура норми права – це внутрішня будова норми, поділ її на певні складники (елементи) [14, с. 129].

² На думку А.С. Піголкіна, внутрішня будова норм права, поділ на складові частини і зв'язок цих частин між собою становлять їх структуру [15, с. 156]; як стверджують М.І. Матузов та О.В. Малько, під структурою правової норми розуміється її внутрішня будова, наявність у ній взаємопов'язаних між собою складових частин [16, с. 133].

³ Одні автори, по суті, отожднюють категорії частини й елемента. Інші, навпаки, заперечуючи їх тотожність, указують, що елемент означає тільки предмети, явища і процеси, які знаходяться у відповідному взаємозв'язку, що утворюється в рамках певної структури цілого, тоді як частина може існувати як у певному поєднанні між собою в межах цілого, так і до такого поєднання. Треті вважають, що елементом є все, що вказує, з чого складається ціле, що належить до компонентів, його складників, безвідносно до того, відображають вони специфіку цього цілого чи ні. Але частиною є не всякий компонент, а лише такий, який наділений специфічними особливостями цілого, безпосередньо виконує функції, характерні тільки для цього цілого. Четверті наголошують, що частина ширша за елемент, оскільки частинами цілого є не тільки елементи, що знаходяться між собою у відомому взаємозв'язку, а й самі взаємозв'язки між елементами, тобто структура. П'яті виходять із того, що поняття елемента є більш глибоким, ніж поняття частини, хоча вони обидва характеризують предмет з боку його складових компонентів [2, с. 193–194].

змінюватись залежно від виду структури⁴, що розглядається, проте він не зникає. З огляду на це, у дефініції поняття «структура» необхідно використовувати саме слово «елементи» для позначення структурних одиниць, оскільки воно відображає не тільки частини структури, а й необхідні зв'язки між ними, котрі, неначе «поле тяжіння», утримують усі компоненти структури разом як одне ціле.

Далі мова піде про **зв'язки між елементами** структури. Частини системи не ізольовані один від одного, а пов'язані між собою, взаємодіють один із одним. При цьому властивості системи загалом істотно залежать від того, як саме взаємодіють її частини. Більш того, системи мають зовсім нові якості, які відсутні в її елементах. Ці якості виникають саме завдяки наявності зв'язків між елементами, за допомогою яких здійснюється перенесення властивостей від кожного з елементів системи до інших. Цим пояснюється важливість інформації про зв'язки між елементами структури. Однак що ж означає власне слово «зв'язок»?

Зв'язок з погляду значення слова являє собою співвідношення взаємної залежності, обумовленості, спільності між різними факторами, явищами, подіями тощо [4, с. 151; 5, с. 450]. Отже, зв'язок у контексті дослідження відображає співвідношення взаємної залежності й спільності елементів усередині структури норми, є умовою їх взаємодії. Однак структура проявляє не всі зв'язки всередині норми, а лише найсуттєвіші, такі, що є стійкими до змін і забезпечують її найважливіші властивості й, зрештою, існування самої системи. Про це говорить і Н.В. Вантеева. Науковець стверджує, що під час визначення поняття структури недостатньо одного лише посилання на зв'язки компонентів системи. Так, по-перше, мова має йти про зв'язки об'єкта у своїй сукупності. По-друге, вказані зв'язки є відносно стійкими стосовно часової характеристики. По-третє, вони забезпечують цілісність об'єкта, збереження його основних властивостей і функцій під час різноманітних змін, як зовнішніх, так і внутрішніх [17, с. 134].

Крім того, поняття «зв'язки» може характеризувати одночасно й будову (статику), і функціонування (динаміку) системи. Перша характеристика проявляється через «зв'язки – силові лінії», де кожний елемент структури з'єднаний міцним каркасом зі зв'язків, що забезпечує стійкість і міцність структури. Друга – через взаємодію елементів структури, перехід їх властивостей від одного до іншого, аж до виникнення в системі нової якості. Обмін між елементами схожий на потоки інформації (речовини, енергії або їх сукупність) від одного елемента системи до іншого. І, як стверджує Ю.П. Сурмін, така взаємодія між компонентами може мати функціональний характер, взаємодоповнення, компенсації тощо [18, с. 36].

⁴ Властивості елементів, що перетворюють різні частини в єдине структурне ціле, проявляються по-різному: у системному цілому вони виступають як найбільш сильний спосіб органічного зв'язку його частин; у сумативному цілому ці якості виражено слабко – частини такого цілого легко відділяються один від одного [2, с. 198].

Отже, мовлячи про зв'язки елементів структури норми права, ми маємо на увазі всю сукупність зв'язків усередині структури норми, що володіють відносною стійкістю в часі та забезпечують цілісність самої норми, збереження її основних властивостей і функцій при змінах як усередині норми права, так і ззовні.

Однак, як застерігає Н.В. Вантеева, визнаючи поняття «структура», варто уникати використання терміна «система зв'язків», оскільки зміст поняття «система» розкривається через такі категорії, як «елемент» і «структура». У протилежному випадку дефініція вказаних понять буде сформульована хибно з погляду логіки [17, с. 134].

4. Для структури норм права характерний певний **порядок розташування її елементів**. Етимологія слова «порядок» означає правильне або звичне розташування, розміщення чого-небудь; певну послідовність, черговість чого-небудь; спосіб розміщення, розташування чогось або послідовність, наступність, черговість чогось [4, с. 350; 5, с. 1074]. Тобто, мовлячи про порядок розташування елементів структури норми права, ми маємо на увазі їх розміщення (розташування) у правильній послідовності всередині норми.

Однак яка послідовність є правильною? Давайте спробуємо відповісти на це питання на прикладі загальноприйнятої трьохелементної структури норм права. Так, традиційно в нормі права виокремлюють гіпотезу, диспозицію та санкцію. У гіпотезі мають бути перелічені умови, за яких норма підлягає застосуванню, у диспозиції повинно викладатися саме правило поведінки, а в санкції – вказівка на наслідки порушення цього правила. Тобто з погляду логіки структура норми права може бути викладена у вигляді формули: «якщо (гіпотеза) → то (диспозиція) → інакше (санкція)». Ніякої іншої послідовності цих елементів бути не може, оскільки один елемент логічно впливає з іншого.

Порядок елементів більш за все проявляється в неможливості їх існування один без одного. Так, диспозиція не може існувати без вказівки на умови здійснення правил поведінки, що містяться в ній. Інакше кожен завжди міг би здійснювати все, що йому заманеться. Аналогічно є ситуація, коли санкція не може існувати без диспозиції, оскільки її реалізація пов'язана з порушенням правила поведінки. Єдиним винятком у цьому ланцюжку є гіпотеза, яка не залежить від інших елементів. Однак ця обставина зумовлена тим, що вона надає взаємодії суб'єктів позитивно-правового характеру [11, с. 41–42]. Звідси й випливає загальновідоме твердження: «Без диспозиції норма є неймовірною, без гіпотези – безглуздою, а без санкції – неспроможною».

Отже, послідовність елементів усередині структури норми права можна вважати правильною тільки тоді, коли результатом розміщення таких елементів є належне функціонування норми.

Функціональна роль порядку, як стверджують А.В. Краснов та А.І. Ілалутдінов, полягає в тому, щоб забезпечити системі (нор-

мі), по-перше, внутрішню міцність, стійкість, високий ступінь пов'язаності всіх її елементів, по-друге, логічну послідовність побудови складових частин норми за принципом механізму впливу на поведінку суб'єктів [11, с. 42].

Отже, говорячи про порядок розташування елементів структури норм права, ми маємо на увазі розміщення (розташування) елементів структури норм права в правильній послідовності всередині структури норми, щоб досягти належного її функціонування.

5. Структурі норм права характерна **внутрішня організація**. Як стверджує Ю.П. Сурмін, під організацією розуміють внутрішню впорядкованість елементів цілого, а також сукупність процесів, що зумовлюють установлення взаємозв'язків між окремими частинами системи [19, с. 114]. Тобто внутрішню організацію системи зумовлюють характер і спосіб взаємодії її елементів. Однак така організація не є фіксованою, а постійно змінюється та вдосконалюється залежно від тих чи інших процесів як усередині структури, так і через зовнішні чинники. І як зазначає І.М. Дудник, саме ускладнення та підвищення рівня диференційованості системи має наслідком розвиток і вдосконалення її внутрішньої організації [18, с. 17].

Крім того, важливими ознаками організованості є координація та ієрархічність структури. Координація – це такий стан взаємної залежності елементів структури, що забезпечує динамічну рівновагу системи й проявляється в узгодженні функцій компонентів системи по горизонталі, тобто відносно однакових за впливом («рівноправних») елементів. Ієрархія, у свою чергу, являє собою взаємну підпорядкованість елементів, що вказує на особливе місце кожного з них усередині системи (їх субординацію). Субординація функцій має наслідком, по-перше, неоднакове значення кожного компонента в здійсненні функції системи; по-друге, те, що будь-яка система, інтегруючи функції своїх компонентів, сама виконує певну функціональну роль в іншій, більшій і складнішій, системі, компонентом якої вона є [18, с. 38–39].

Однак якщо порівняти такі поняття, як «організація» та «структура», то на перший погляд може скластися враження що вони мають однакове значення. Проте це не так. По-перше, організація відображає міру досконалості структури системи, являє собою ступінь її ефективності, доцільності, раціональності й упорядкованості. Чим більше впорядкована структура системи, тим вища її організованість, а отже, зростає рівень організованості системи загалом.

По-друге, організація є процесом функціонування, розвитку системи. Це, власне, процес удосконалення структури системи. Процесуальний аспект організації означає, що система та її структура знаходяться в безперервному процесі становлення й набуття нових якостей. Нові властивості знаходять вияв завдяки зміні зв'язків між елементами окремих структур і структурами різних рівнів. У загальному вигляді це означає зміну форми взаємодії між ними.

По-третє, організованість системи виявляється у функціональному аспекті. У цьому розумінні організація – це така сукупність явищ, у якій властивості останніх виявляються як функції збереження й розвитку такої сукупності. Це пояснюється тим, що кожна властивість системи потенційно є її функцією, але властивість набуває характеру функції лише в тому випадку, коли вона слугує збереженню системи та виконанню нею своєї головної функції. Звідси постійний розвиток системи зумовлює набуття її елементами все нових і нових якостей, котрі, набуваючи функціонального характеру, стають доцільними стосовно такої системи [18, с. 37–38].

Отже, організація, з одного боку, характеризує стан елементів системи один відносно одного і є відображенням системи в статичній формі. З іншого боку, у ній наявний динамічний контекст, коли під організацією розуміється сам процес упорядкування системи, яка до цього вже мала певний рівень організації. У цьому сенсі організацію нерідко розуміють як безперервний і незмінний процес становлення й набуття нових властивостей [19, с. 114].

Отже, говорячи про організованість структури норм права, варто мати на увазі такий характер і спосіб взаємодії її елементів, що забезпечує їх упорядкованість, координацію та ієрархію внутрішніх зв'язків, що сприяє постійному розвитку структури норми й відображає міру її досконалості.

Проте варто зазначити, що не всі науковці підтримують такий аспект дослідження структури. Зокрема, М.М. Розенталь та Е.В. Ільєнков зазначають, що «структурний метод» свідомо абстрагується від усіх фактів, що пов'язані з історією виникнення, формування та еволюції тих «структурних елементів», про які йде мова. І тим самим від їм властивих внутрішніх протиріч, що якраз і стимулюють народження, формування й, урешті-решт, «загибель» згадуваних структур (тобто процес їх перетворення у вищі та історично більш пізні структури). Такої ж позиції дотримується й Д.А. Керімов [2, с. 192].

6. Структуру норми права доцільно розглядати **як єдність логічної та реальної структури**. Логічна структура норми, як стверджує Л.І. Заморська, виражає первинні, вихідні її зв'язки в системі об'єктивного права, вона має потенціальне значення. Це своєрідний набір логічно взаємопов'язаних елементів, зумовлений специфікою правотворчості і структурою права загалом.

Логічна структура в процесі свого розвитку перетворюється на реальну структуру, але, змінюючись, водночас зберігає свій результат. Вона включає стільки елементів, скільки логічно необхідно для врегулювання певного виду суспільних відносин. Натомість реальна структура норми права відображає результат правового впорядкування суспільних відносин. Вона є сукупністю тих елементів логічної структури, яких достатньо для того, щоб конкретне держане веління набуло владного статусу в межах цілісного правового організму [3, с. 20].

Реальна структура норми права являє собою відображення елементів логічної структури в

чинних нормативно-правових актах за допомогою нормативно-правових приписів – цільних, логічно завершених і формально закріплених у тексті нормативно-правового акта владних велінь нормотворчого органу. За словесно-логічною побудовою нормативний припис, як стверджує В.М. Сирих, є окремою пропозицією або навіть фразою. При цьому необов'язково, щоб він був оформлений у вигляді окремої статті, пункту чи іншої структурної одиниці нормативно-правового акта. Цілком можливі ситуації, коли окремі частини або абзаци можуть містити кілька нормативних приписів [20, с. 270].

Поєднання логічної та фактичної структури можна назвати **нормативно-логічною конструкцією норми права**, під якою варто розуміти сукупність нормативно-правових приписів, які, незважаючи на різну галузеву природу та вираження в тексті нормативно-правових актів, у своїй сукупності відтворюють всі три елементи логічної структури норми права (гіпотезу, диспозицію, санкцію). Вона є найпростішим (елементарним) різновидом нормативно-логічних конструкцій.

Назва «нормативно-логічна конструкція норми права» пояснюється тим, що, по-перше, основою для відтворення логічної структури норми в законодавстві є нормативно-правові приписи, через що ми можемо говорити про її нормативний характер; по-друге, логічною вона є, оскільки виводиться шляхом логічного аналізу всього масиву (системи) законодавства; нарешті, ми можемо говорити про неї як про конструкцію, оскільки вона являє собою не просту сукупність приписів, а логічно сконструйовану й упорядковану.

Отже, з'ясувавши істотні ознаки структури норм права, варто перейти до визначення згаданого поняття. Отже, **структура норм права** – це обумовлена фактичними суспільними відносинами внутрішня будова норм права, яка виражається в їх поділі на складові елементи, що розташовані в певному порядку та взаємодіють між собою, забезпечуючи належне функціонування норм.

Звідси, виходячи з дефініції структури норм права, можна сформулювати й визначення структури кримінальних процесуальних норм. Однак тут варто не забувати про особливості останніх. Передусім варто сказати про сферу суспільних відносин, що підпадає під їх регулятивний вплив. Вони **унормовують суспільні відносини в галузі кримінального судочинства**, що пов'язані з початком кримінального провадження, його ходом і завершенням через винесення вироку судом, а також перегляд відповідного рішення уповноваженою на те інстанцією.

Далі серед особливостей структури таких норм можна виокремити **функціональну спрямованість** взаємодії як окремих елементів структури, так і системи (норми права) загалом. Зокрема, вони спрямовані на виконання завдань кримінального процесу. Такі завдання можуть мати більший або менший рівень конкретизації (бути стратегічними чи тактичними), але загалом вони націлені на забезпечення належного кримінального процесу.

Отже, підсумовуючи викладене, можна сформулювати таку дефініцію: **структура**

норм кримінального процесуального права – це зумовлена фактичними суспільними відносинами у сфері кримінального судочинства внутрішня будова норм права, яка виражається в їх поділі на складові елементи, що розташовані в певному порядку та взаємодіють між собою, забезпечуючи належне функціонування норм, щоб досягти мети кримінального процесу.

Висновки з проведеного дослідження.

І на завершення можна резюмувати таке:

- 1) структурі норм права характерні такі найбільш істотні ознаки: вона є внутрішньою будовою норм права; є результатом відображення в нормі певних суспільних відносин; є сукупністю складових елементів і внутрішніх зв'язків між ними; має певний порядок розташування складових елементів; для неї є властивою внутрішня організація; являє собою нормативно-логічну конструкцію;
- 2) структура норм права – це зумовлена фактичними суспільними відносинами внутрішня будова норм права, яка виражається в їх поділі на складові елементи, що розташовані в певному порядку та взаємодіють між собою, забезпечуючи належне функціонування норм;
- 3) структура норм кримінального процесуального права – це зумовлена фактичними суспільними відносинами у сфері кримінального судочинства внутрішня будова норм права, яка виражається в їх поділі на складові елементи, що розташовані в певному порядку та взаємодіють між собою, забезпечуючи належне функціонування норм, щоб досягти мети кримінального процесу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бабаєв В.К. Советское право как логическая система. Москва: Акад. МВД СССР, 1978. 212 с.
2. Керимов Д.А. Методология права. Предмет, функции, проблемы философии права. 2-е изд. Москва: Аванта+, 2001. 560 с.
3. Заморська Л.І. Категорія «структура норми права» як основа його нормативності. Держава і право. Київ, 2010. Вип. 50. С. 19–25.
4. Івченко А.О. Тлумачний словник української мови. Харків: ФОЛІО, 2002. 543 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
6. Філософський енциклопедичний словник: енциклопедія / НАН України, Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди; голов. ред. В.І. Шинкарук. Київ: Абрис, 2002. 742 с.
7. Современный философский словарь / под общей ред. д. ф. н., профессора В.Е. Кемерова. 2-е изд., испр. и доп. Лондон, Франкфурт-на-Майне, Париж, Люксембург, Москва, Минск: ПАНПРИНТ, 1998. 1064 с.
8. Протасов В.Н. Строение нормы права в свете теории охранительных правоотношений. Сб. науч. ст. в честь 60-летия Е. А. Крашенинникова / отв. ред. П.А. Варул; Яросл. гос. ун-т им. П.Г. Демидова. Ярославль: Яросл. гос. ун-т, 2011. С. 5–16.
9. Личук М.І. Категорії «ціле» – «частина»: у філософському та лінгвістичному потрактуванні. Міжнародний вісник. Серія «Культурологія. Філологія. Музикознавство». Київ. 2013. Вип. 1. С. 92–96. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/mvfkfm_2013_1%281%29_16 (дата звернення: 16.04.2018).
10. Свидерский В.И. О диалектике элементов и структуры в объективном мире и в познании. Москва: Соцэкгиз, 1962. 275 с.
11. Нормы права: теоретико-правовое исследование: монография / Т.В. Губаева, Л.А. Гумеров, А.В. Краснов и др.;

отв. ред. Т.В. Губаева, А.В. Краснов; Рос. акад. правосудия. Москва: РАП, 2014. 164 с.

12. Теорія держави та права: навчальний посібник / Є.В. Білозоров, В.П. Власенко, О.Б. Горова та ін.; за заг. ред. С.Д. Гусарєва, О.Д. Тихомирова. Київ: НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.

13. Демин А.В. Нормы налогового права: монография. Красноярск: Сибирский федеральный ун-т, 2010. 410 с.

14. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М.І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. 392 с.

15. Общая теория права: учебник для юрид. вузов / Ю.А. Дмитриев, И.Ф. Казьмин, В.В. Лазарев и др.; под общ. ред. А.С. Пиголкина. 2-е изд., испр. и доп. Москва: Изд-во МГТУ им. Н.Э. Баумана, 1996. 384 с.

16. Матузов Н.И., Малько А.В. Теория государства и права: учебник. Москва: Юрист, 2004. 245 с. URL: http://pravo-olymp.ru/wp-content/uploads/2013/04/TGP_Matuzov_Malko.pdf (дата обращения: 16.04.2018).

17. Вантеева Н.В. Структуры принципов юридической ответственности. Актуальные проблемы теории и истории правовой системы общества: сб. науч. тр. / отв. ред. проф. В.Н. Карташов; Яросл. гос. ун-т им. П.Г. Демидова. Ярославль: ЯрГУ, 2010. Вып. 10. С. 132–141.

18. Дудник І.М. Вступ до загальної теорії систем: посібник. Полтава, 2010. 129 с.

19. Сурмин Ю.П. Теория систем и системный анализ: учебное пособие. Киев: МАУП, 2003. 368 с.

20. Проблемы теории государства и права: учебник / под ред. В.М. Сырых. Москва: Эксмо, 2008. 528 с.